

ولی کوزه‌گر کالجی
پژوهشگر در حوزه مطالعات بین‌المللی

گزارشی از کنفرانس بین‌المللی آسیای مرکزی و قفقاز

شانزدهمین کنفرانس بین‌المللی آسیای مرکزی و قفقاز با موضوع «رویارویی در قفقاز: ریشه‌ها، ابعاد و پیامدها» با حضور نمایندگان و کارشناسان مسایل سیاسی و استراتژیک کشورهای مختلف به میزبانی دفتر مطالعات سیاسی و بین‌المللی وزارت امور خارجه نظیر طی روزهای ۷ و ۸ آبان برگزار گردید. در این همایش دو روزه علاوه بر کارشناسان داخلی، صاحب‌نظرانی از ارمنستان، اوکراین، آلمان، ایتالیا، آمریکا، انگلستان، روسیه، هند، سوئد، تاجیکستان، قرقیزستان، گرجستان، ازبکستان، لهستان، ژاپن و ترکیه حضور یافتند. در این کنفرانس در شش جلسه تخصصی به بررسی ابعاد مناقشه دو کشور گرجستان و روسیه در آگوست سال ۲۰۰۸ (مرداد ۱۳۸۷) در منطقه قفقاز پرداخته شد. از حاشیه‌های قابل توجه در این کنفرانس می‌توان به جدال‌های لفظی نمایندگان روسیه و گرجستان اشاره نمود. با توجه به حضور نگارنده که با ارایه چکیده

مقاله‌ای با عنوان «تاملی بر تحولات گرجستان از دیدگاه جامعه شناختی» در این کنفرانس شرکت نمود، در این نوشتار تلاش می‌شود به صورت فشرده به مهمترین مباحث مطرح شده در جلسات تخصصی و نیز برخی حاشیه‌های آن پرداخته شود.

محورها و جلسات تخصصی کنفرانس

شانزدهمین همایش بین‌المللی آسیای مرکزی و قفقاز صبح سه‌شنبه پس از سخنرانی دکتر منوچهر محمدی، معاون آموزش و پژوهش وزارت امور خارجه و ارایه گزارش از سوی دکتر منوچهر مردی، رئیس مرکز مطالعات آسیای مرکزی و قفقاز در دفتر مطالعات سیاسی و بین‌المللی و دبیر همایش به صورت رسمی با سخنرانی منوچهر متکی وزیر امور خارجه کشورمان آغاز به کار کرد.

جلسه اول: ریشه‌ها و ابعاد رویارویی در قفقاز

در این جلسه مباحث مختلفی مطرح شد که به طور خلاصه به این موارد می‌توان اشاره نمود: گرجستان به صورت تصادفی از جانب روسیه انتخاب نشده است. بلکه به عنوان کشور هدف و با اتهام جدا کردن قفقاز از روسیه و حرکت به سمت غرب از سوی نخبگان (الیوت) روسیه مورد توجه قرار گرفته است. در واقع اقدام روسیه نوعی پیشگیری از پرداخت هزینه‌های سنگین‌تر

در آینده بود. در عین حال باید به اقدامات تحریک‌آمیز روسیه نظیر بمباران روستاهای گرجستان، پاکسازی قومی و ضربه زدن به زیرساخت‌های گرجستان توجه نمود. این بحران موجب شد تا تصویر ترانزیت امن از منطقه قفقاز فرو بریزد و سرنوشت میلیاردها دلار سرمایه‌گذاری به ویژه خط لوله باکو- تفلیس - جبهان با خطر روبه‌رو شود. این

بحران موجب شد تا موقعیت ساکشبلی، رئیس جمهور گرجستان تضعیف شود و شیوه حکومت داری او سقوط کند. اقتصاد گرجستان که وابستگی شدید به کمک‌های خارجی دارد، به دلیل هراس بخش‌های خصوصی از پیامدهای جنگ و خروج سرمایه با مشکلات فراوانی روبه‌رو خواهد شد.

این بحران اولین رویارویی و کشمکش جنگ سرد بین آمریکا و روسیه و نیز نخستین بحران بزرگ در منطقه آسیای مرکزی و قفقاز به شمار می‌رود. این وضعیت نشان داد با وجود فروپاشی نظام دوقطبی، هنوز همان مناسبات و روابط در نظام بین‌الملل وجود دارد و تنها تفاوت با جنگ سرد، نحوه برخورد با این بحران بود. همچنین این بحران نشان‌دهنده اطلاعات ناقص سیستم بین‌المللی درباره منطقه قفقاز را به نمایش گذاشت.

جلسه دوم: اهداف و سیاست‌های بازیگران اصلی منطقه‌ای و فرامنطقه‌ای در قفقاز

در مجموع مباحث مطرح شده در این جلسه می‌توان به نکات زیر اشاره نمود. اسرائیل در مجموعه کشورهای جنوب شوروی سابق که جمهوری‌های آسیای مرکزی و قفقاز را شامل می‌شود، اهداف و سیاست‌هایی مانند تنظیم رابطه با روسیه از طریق فعالیت در جمهوری‌های آسیای مرکزی و قفقاز،

تلاش برای خروج از محاصره جهان عرب و ممانعت از گسترش نفوذ ایران را دنبال می‌کند. رابطه اسرائیل و گرجستان به جهت نقش ویژه گرجستان در انتقال نفت آذربایجان از طریق خط لوله باکو- تفلیس- جبهان به سواحل مدیترانه و از آن جا به بندر اشکلون اسرائیل اهمیت ویژه‌ای پیدا می‌کند. اسرائیل یکی از منابع مهم تامین تسلیحات برای گرجستان به شمار می‌رود. نکته حایز اهمیت در روند روابط روبه گسترش اسرائیل با گرجستان آن است که یک هفته قبل از حمله نیروهای گرجی به اوستیای جنوبی ناگهان مقامات اسرائیل تاکید کردند که از فروش تجهیزات نظامی به گرجستان خودداری می‌کنند و به نوعی همکاری‌های نظامی خود را با گرجستان تعلیق نمودند. این اقدام با هدف پرهیز از رویارویی با روسیه، پیشگیری از ورود به بحران و پذیرش تبعات آن و ایفای نقش مستقل از جهان غرب از سوی تل آویو صورت گرفت. بازی قفقاز با برد نظامی روسیه در قفقاز و برد سیاسی این کشور در

خاورمیانه پایان گرفت اما در این بازی گرجستان بازنده بزرگ بود.

جلسه سوم: جمهوری اسلامی ایران و قفقاز: چالش‌ها و فرصت‌ها

مهمترین نکات مطرح شده در این جلسه به شرح زیر است:

از دیدگاه مکتب واقع‌گرایی در روابط بین‌الملل، سیاست روسیه در قبال جهان غرب در راستای برقراری توازن با جهان غرب صورت می‌گیرد. روسیه توازن داخلی را از طریق افزایش هزینه‌های نظامی و توازن بیرونی را از طریق اتحاد و ائتلاف‌سازی و با استفاده از تئوری یادگیری برقرار می‌سازد.

اما مهمترین پیامد مثبت این مناقشه برای ایران می‌تواند بهره‌مندی از مساله انرژی باشد. شکاف بین روسیه و جهان غرب و ناامن شدن خطوط لوله انتقالی از قفقاز می‌تواند فرصت مناسبی برای انتقال انرژی با اروپا باشد، مشروط بر اینکه ایران روابط خود با اروپا را بهبود ببخشد. همچنین این بحران باعث کاهش فشار روسیه و جهان غرب (هر چند موقت) بر روی مساله هسته‌ای ایران و برجسته‌تر شدن جایگاه ایران در ترانزیت انرژی شده است. اما از سویی دیگر تهدیدهایی مانند خدشه‌دار شدن اصل تمامیت ارضی و استقلال سیاسی کشورها و نیز

گسترش نامنی در مرزهای شمالی ایران را برای کشورمان به دنبال داشته است.

اما در ارزیابی سیاست خارجی ایران در منطقه قفقاز می‌توان این گونه نتیجه‌گیری نمود که علی‌رغم میانجی‌گری و حضور فعال ایران در تحولات قفقاز بین سال‌های ۱۹۹۱ تا ۱۹۹۴ میلادی، به تدریج با حضور موثر و گسترده ایالات متحده و پیگیری سیاست «همه چیز منهای ایران» که با هدف منزوی کردن ایران صورت گرفت، از نقش‌آفرینی کشورمان در قفقاز کاسته شد. از این رو با در نظر گرفتن این واقعیت که متأسفانه نقش ایران در مسایل منطقه‌ای قفقاز کمتر از حد انتظار بوده و نقش‌آفرینی جدی مستلزم بازاندیشی در رفتارهای ایران در دو دهه اخیر خواهد بود، می‌توان از آثار منفی بحران اخیر در بلند مدت جلوگیری کرد.

جلسه چهارم: همگرایی منطقه‌ای و چشم‌انداز صلح و ثبات در قفقاز

در مجموع مباحث مطرح شده در این جلسه می‌توان به نکات زیر اشاره نمود.

دولت‌های قفقاز به دلیل مسایل امنیتی داخلی و منطقه‌ای همواره در حالت آماده‌باش به سر می‌برند و این امر فرصت اندکی برای گسترش دموکراسی و انجام اصلاحات دموکراتیک فراهم می‌کند. در حقیقت یکی از دلایل برخورد نامناسب با مسایل اقلیت‌های قومی در گرجستان را باید در این مساله جست‌وجو نمود. همچنین ضعف اقتصادی کشورهایی چون گرجستان که در کنار اقتصاد رسمی، نوعی اقتصاد زیرزمینی و غیرشفاف در حال فعالیت است که این امر موجب گسترش فساد، جرایم سازمان‌یافته و ناامنی شده است. برای حل این بحران و نیز جلوگیری از تکرار این سناریو در مناطق دیگری مانند ناگورنو-قره‌باغ باید به نیازهای اجتماعی و اقتصادی منطقه توجه شود. همچنین باید در چارچوب یک رویکرد چندجانبه و فراگیر که مستلزم حضور همه بازیگران موثر منطقه‌ای و فرامنطقه‌ای باشد، در راستای تحقق صلح و ثبات پایدار در قفقاز جنوبی حرکت نمود.

جلسه پنجم: ژئوپلیتیک و سیستم بین‌المللی پس از بحران قفقاز: دیدگاه‌ها در مورد جنگ سرد جدید

در مجموع مباحث مطرح شده در این جلسه می‌توان به نکات زیر اشاره نمود:

منازعه گرجستان در تابستان ۱۳۸۷ نقطه عطفی در تحولات دوران بعد از جنگ سرد طولانی در سیستم بین‌المللی می‌باشد. روابط روسیه و آمریکا، مناسبات روسیه با منطقه قفقاز، واکنش اروپا نسبت به این منازعه و پیامدهای استراتژیک و سیاسی آن باعث شد که مفهوم جنگ سرد جدید در ادبیات روابط بین‌الملل مطرح گردد. علی‌رغم اختلاف‌نظرهایی که در مورد راه افتادن جنگ سرد جدیدی در روابط بین‌الملل وجود دارد، در این امر تردیدی نیست که منازعه گرجستان آغاز مرحله‌ای جدید در سیستم بین‌المللی بعد از پایان نظام دوقطبی می‌باشد. حادثه هر چند در مقیاس برخوردهای نظامی و منطقه‌ای کوچک و زمان بحران هر چند که کم ولی اثرات کیفی

آن برسیستم بین‌الملل عمده و کیفی بود.

اما در سطح منطقه‌ای پیشنهادهایی برای حل این بحران مطرح شده است که از آن جمله می‌توان به «ابتکار قفقازی» ترکیه برای ایجاد «پیمان ثبات و امنیت» در ماوراء قفقاز اشاره نمود که از سوی آنکارا پس از جنگ ماه آگوست مطرح شد. با وجود اینکه ابتکار ترکیه در عمل از سوی هیچ کدام از کشورهای این ابتکار پیش‌بینی شده بودند، شرکت‌کنندگان روند اجرای این ابتکار را رد نمی‌شود، اما در واقع تحلیل غیرجانبدارانه نشان می‌دهد که در زیر مفهوم پیشنهادات طرف ترکی، علاقه‌مندی به برقراری ثبات و امنیت واقعی در منطقه وجود ندارد. اتفاقی نیست که سرگئی لاوروف، وزیر امور خارجه روسیه اخیراً با اشاره به پیشنهادات ترکیه در درجه اول خاطرنشان کرد که اجرای آن به طور مستقیم با حل درگیری بین قره‌باغ کوهستانی و آذربایجان ارتباط دارد. بخش دیگر قضیه نیز آن است که ترک‌ها وجود ایران در منطقه و درجه شرکت ایران در امور ماوراء قفقاز را نادیده می‌گیرند.

جلسه ششم: ترتیبات امنیتی در قفقاز: ضرورت‌ها و دورنما

از مباحث مطرح در این جلسه می‌توان به نکات زیر اشاره نمود:

ساختار امنیتی در قفقاز بسیار پیچیده است و حضور بازیگران منطقه‌ای و فرامنطقه‌ای بر پیچیدگی‌های امنیتی آن افزوده است. بحران اخیر موجب تقویت نهادهای امنیتی مانند سازمان همکاری شانگهای و ناتو خواهد شد. همچنین مسایل قومی و وجود دولت‌های خودخوانده مانند اوستیای جنوبی، آبخازیه، آجاریا و ناگورنو-قره‌باغ در قفقاز جنوبی و نیز جمهوری‌های خودمختار «داغستان»، «چچن»، «یگنوش»، «اوستیای شمالی»، «کاباردا-بالکار»، «قبارطه - بلغار»، «قاراجای-چرکس» و «آدیگه» در قفقاز شمالی و در درون مرزهای فدراسیون روسیه بر پیچیدگی اوضاع امنیتی می‌افزاید. دستیابی به امنیت پایدار در گرو توجه به مسایل داخلی و زیرساخت‌های منطقه قفقاز و پرهیز از هر گونه سوءاستفاده از مسایل قومی است.

اما یکی از حاشیه‌های جلسه ششم، اختلاف‌نظر نمایندگان روسیه و گرجستان بود و دو طرف از الفاظ تندی در محکومیت یکدیگر استفاده کردند. نخست الکساندر لوکین رییس مرکز مطالعات آسیای شرقی روسیه در پاسخ به اظهارات محقق گرجی گفت: این سخن که روسیه از مدتی قبل آماده جنگ بود، درست نیست و روسیه در مواجهه با تجاوز گرجستان غافلگیر شد. گرجی‌ها از مدتی قبل خود را برای حمله به اوستیای جنوبی آماده می‌کردند و در مناطق مرزی سلاح انبار کرده بودند. گرجستان بی‌رحمانه مرزبانان روسی را به قتل رساند و ما بعد از آن شاهد قتل عام و کشتار شهروندان روسی بودیم، آن‌ها ما را می‌خواستند دخالت کنیم و روسیه واقعا شوکه شده بود.

وی افزود: من به شما می‌گویم که اگر روسیه وارد عمل نمی‌شد چه اتفاقی می‌افتاد، در این صورت اوستیای جنوبی از نقشه محو می‌شد و نیمی از مردم کشته و نیمی دیگر آواره و مجبور به ترک خانه‌های خود می‌شدند، این اتفاقی است که به راحتی رخ می‌داد. الکساندر لوکین

تصریح کرد: در این جا نماینده گرجستان می‌گوید که روسیه شهروندان گرجی را تحقیر کرد اما پاسخ من این است که ما به مردم گرجستان و فرهنگ و تاریخ آنها احترام می‌گذاریم، گرجستان مردمی با فرهنگ دارد اما جمعیت آن آنقدر زیاد نیست که این مردم فکر می‌کنند مرکز دنیا هستند. وی خاطرنشان کرد: گرجستان فکر می‌کند تبدیل به عرصه تلاقی و برخورد روسیه و آمریکا است و آنها این افسانه را خیلی دوست دارند، آنها از این طریق می‌خواهند برای خود یک عزت نفس به وجود آورند. لوکین در ادامه با اشاره به عملیات نظامی گرجستان در اوستیای جنوبی، گفت: اوستیای جنوبی مانند اوستیای شمالی بخشی از خاک روسیه است و ما نمی‌توانستیم ببینیم که گرجی‌ها برادران ما را می‌کشند، ما به گرجی‌ها می‌گوییم که نباید مردم خود را بکشید. در ادامه رییس مرکز مطالعات جنگ گرجستان در پاسخ به اظهارات نماینده روسیه گفت: این خطرناک است که روسیه به دنبال تجزیه و الحاق گرجستان به خاک خود است روس‌ها برای خود افسانه‌ای ساخته‌اند و فکر می‌کنند می‌توانند این افسانه را به واقعیت تبدیل کنند. وی خاطرنشان کرد: اقدام نظامی روسیه در خاک گرجستان به اوستیای جنوبی محدود نشد و دامنه آن خارج از منطقه را نیز شامل شد، اقدامی که روس‌ها کردند دقیقاً کشتن مردم بی‌گناه شهرهای گرجستان بود.

جلسه هفتم: امنیت انرژی و سیاست خطوط لوله پس از مناقشه

یکی از پیامدهای مهم بحران گرجستان، به مخاطره افتادن انتقال انرژی عظیم منطقه قفقاز و دریای خزر به بازارهای جهانی است. خط لوله باکو-تفلیس - جهان مهم‌ترین خط لوله ای است که به دلیل عبور بخشی از آن (۵۵ کیلومتر) از منطقه جدایی طلب اوستیای جنوبی با خطر مواجه گشته است. خط لوله‌ای که با فشار ایالات متحده و با هدف منزوی کردن ایران کشیده شده است. در خلال بحران اخیر، اقتصاد آذربایجان طی سه هفته یک ضرر یک میلیارد دلاری را متحمل شد. وضعیت پیش آمده فرصت بزرگی پیش روی بخش انرژی ایران قرار داده است و در صورت طراحی و اجرای یک برنامه مناسب می‌توان از ظرفیت خطوط نکا - ری (برای سوآپ نفت در جنوب) و نیز خط لوله گاز نابوکو از مسیر ترکمنستان - ایران و ترکیه و نیز خط لوله گاز قزاقستان - ترکمنستان - ایران و دیگر خطوط انتقال انرژی در راستای تامین منافع ملی گام برداشت.

جلسه اختتامیه این کنفرانس عصر روز چهارشنبه ۸ آبان ۱۳۸۷ به ریاست دکتر سید رسول موسوی، مدیر کل دفتر مطالعات سیاسی و بین‌المللی وزارت خارجه برگزار شد و طی آن آقای شیخ‌الاسلام، قائم مقام و معاون خاورمیانه وزارت امور خارجه به جمع‌بندی نهایی مطالب ارایه‌شده پرداختند. شایان یادآوری است که تعدادی از مقالات منتخب این کنفرانس در فصلنامه مطالعات آسیای مرکزی و قفقاز و مجموعه کامل مقالات نیز در یک مجموعه جداگانه توسط دفتر مطالعات سیاسی و بین‌المللی چاپ خواهد شد که خوانندگان حرفه‌ای و علاقه‌مندان مسایل آسیای مرکزی و قفقاز را به مطالعه آن دعوت می‌کنیم.